

INFORMAȚII DOCUMENTARE ASUPRA ISTORIEI TÎRGOVIȘTEI ÎN SECOLELE XVII—XVIII :

I

BAIA PUBLICĂ DIN VREMEA LUI MATEI BASARAB

GEORGE POTRA

Pină în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în cuprinsul Cîrții Domnești din Tîrgoviște, se afla baia pe care o foloseau voievodul și familia lui. Ruinele acestei băi, în forma în care exista pe vremea lui Constantin Brîncoveanu, se văd și astăzi în spatele palatului, pe platforma ce coboară spre cîmpie și valea Ialomîței.

Boierimea și neguțătorimea bogată folosea însă baia publică, care era, poate, tot atît de veche ca și cea domnească.

Matei Basarab ne amintește toate acestea cu ocazia donației ce face mănăstirii Căldărușani, una din ctitoriile sale la care ținea foarte mult și pe care a căutat s-o înzestreze cu întinse moșii și vii, rumâni și țigani — în diferite județe, cu prăvălii și case în Tîrgoviște și cu o parte din satele Fieni și Tița¹ din județul Dîmbovița. Ba, indirect, s-au îndemnat și unii moșneni, oșteni² și călugări de-a face donații acestei mănăstiri, pentru care erau trecuți în marele pomelnic al ctitorilor, iar celor care dăruiau mai mult li se dădea și dreptul de a fi înmormîntați în interiorul bisericii. Un oarecare Dumitru din Tîrgoviște, călugărindu-se la mănăstirea Căldărușani sub numele de Dosoftei, dăruiește partea sa de vie de la Ocna-cea-Mică, iar mai tîrziu, în 1648 aprilie 6, cei patru feciori ai săi vînd și ei părțile lor de vie, alătura cu cea dăruită tot mănăstirii, ca să-i fie „*moșie în veac*“³.

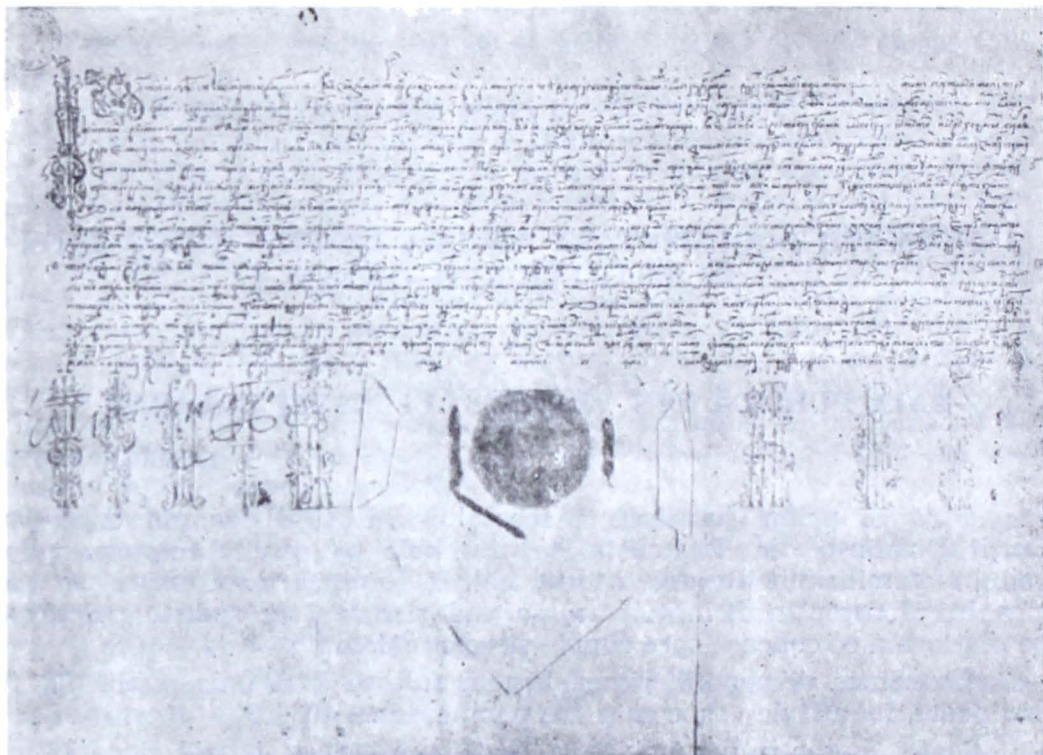
Din documentul de danie⁴ (1642 apr. 20) al lui Matei Basarab aflăm știri foarte interesante în legătură cu existența acestei băi pînă în timpul domniei lui : locul unde se afla, de cîte ori și de cine a fost refăcută, precum și despre ultima renovare, făcută din îndemnul, sub supravegherea și cu cheltuiala lui personală.

¹ Academia R.S.R., CLIV — 194 (1651, mai 15).

² Ibidem.

³ Arh. St. Buc., M-rea Căldărușani, IX—3.

⁴ Arh. St. Buc., M-rea Căldărușani, IX—1 ; copie ibidem IX—2 ; Academia R.S.R., CMLXXIII—132.

Doc. 1642 aprilie 20. Tirgoviște

Baia era proprietate domnească și se afla în partea de nord a palatului „din sus de grădina domniei mele, de lângă cetate”.

Cu toate că nu se amintește data precisă când a fost construită, totuși ni se spune că „au fost bătrână bae de mai înainte vreme, făcută din temelie de răposății strămoșii domniei mele Basarabești”.

Baia publică a avut perioade de funcționare, dar și de stagnare, fiind stricată și părăsită, apoi iarăși reparată.

În cea de a doua domnie a lui Radu Mihnea găsim menționat pe un „Mihai băiaș”⁵, la 1614, care era slujitorul sau chiar conducătorul ei, deoarece este trecut printre martorii de seamă care semnează un act dat de Stoica județul și cei 12 pîrgari ai orașului.

În vremea când Alexandru Coconul (1623—1627) și-a mutat capitala la București, baia a ars „și s-au stricat și au căzut”, adică s-a dărîmat. Mai apoi, în domnia lui Leon Vodă (1629—1632), domnul a trimis la Tirgoviște de a luat căldarea băii și a adus-o la București, unde, probabil, se simțea nevoia ei și astfel aproape n-a mai rămas nimic din vechea și necesara baie a Tirgoviștei.

⁵ Arh. St. Buc., M-rea Sf-ții Apostoli, X—2 ; Doc. Ţ. Rom., sec. XVII, vol. II, nr. 251, p. 278.

Matei Basarab, om practic, s-a gândit că este o mare greșeală ca baia să fie lăsată în părăsire și stricată și a luat hotărîrea s-o refacă și s-o dea în folosința locuitorilor, aducînd un venit frumos. De altfel, voievodul, în ceea ce dorea să facă, urma o veche tradiție, așa cum făcuseră și înaintașii săi în Bucureștii cu „baia cea mare“.

Pentru baia de la Tîrgoviște să lăsăm pe Matei Basarab să ne spună, cu cuvintele lui, cum a procedat :

„Apoi, după aceia cînd au fost acum în zilele domniei mele, deacă m-au dăruit domnul Dumnezeu pe domnia mea cinstitul împărat sultanul cu schiptrul stăpînirii Țării Românești în scaunul răposăților strămoșilor domniei mele, iar domnia mea m-am apucat de o am făcut și însumi am pus domnia mea ispravnic pe cinstitul boeru domniei mele jupan Gheorghe biv vel vistier de au făcut această bae, ce scrie mai sus, cu cheltuiala domniei mele de iznoavă și din temelie, încă mai bine de cum au fost de mai nainte vreme“.

În sfîrșit, cînd totul a fost gata și baia era în stare de funcționare, avînd ca îngrijitor pe „Tudor⁶ băiașul ot Trăgoviște“, așa cum îl găsim ca martor în unele documente, Matei Basarab a dat hrisovul domnesc mai sus amintit, în care arată că baia „cu locul și cu tot venitul băii oricît să va alege peste an“ o face danie mănăstirii Căldărușani, „întru înlărire și întru hrană, moșie în veac, iar domniei mele și moșilor și strămoșilor domniei mele să fie întru vecinică pomenire și de către nimenea să nu să clătească, după zisa domniei mele“.

Iar ca această danie să dureze în timp. roagă ca, după „petrecania“ lui, orice domn va urma să reinnoiască și să întărească această danie.

Documentul este întărit cu semnătura și pecetea domnului și cu numele tuturor marilor dregători ai divanului, în calitate de martori.

De la data cînd Matei Basarab a dăruit baia cu tot venitul ei mănăstirii Căldărușani, vreme de un secol și jumătate nu știm cum au gospodărit-o călugării și nici ce venit, mare sau mic, au avut de pe urma ei. Probabil că egumenii greci, care nu prea se interesau decît de moșiile mari și bănoase ale mănăstirii, au neglijat și chiar părăsit cu timpul baia din Tîrgoviște, care era destul de departe pentru a putea fi în atenția lor. Poate că a ars în marele foc din 1712 și de atunci a rămas părăsită.

Tîrziu de tot, în primăvara anului 1814, arhimandritul Diosafat, egumenul de atunci, și-a adus aminte că mănăstirea avea unele locuri în Tîrgoviște și, făcînd jalbă domnitorului, a cerut ca, prin ispravnicii județului Dîmbovița, să se orînduiască boiernași hotarnici să le descopere (nici nu știau unde sînt) și să le măsoare în stînji. Era vorba

⁶ Arh. St. Buc., M-rea Căldărușani, IX—3 (1648, aprilie 6).

de locul pe care a fost baia și de un alt loc pe care mai rămăsese o veche pivniță de piatră.

Caragea Vodă a dat ascultare egumenului, trimițând poruncă ispravnicilor de la Tîrgoviște să cerceteze pricina locurilor. *„Și la dreptate ce va avea jăluitorul să-și afle indestularea și să îndreptați. Iar arătîndu-să cinevași cu vreo dava dă nemulțumire asupra acelor locuri, cu cercetarea dumneavcastră, în scris, să-i sorociți la divanul domnii mele“.*⁷

Cum a decurs cercetarea nu ne este cunoscut, fiindcă lipsesc documentele care să ne arate. Apoi au venit vremuri mai grele și egumenii au lăsat din nou locurile din Tîrgoviște în voia soartei.

Tocmai în toamna anului 1845, egumenul Meletie reia problema locurilor unde fuseseră baia și pivnița. Călugărul Evsevie este însărcinat de conducerea mănăstirii Căldărușani să meargă la „maghistratul“ (primarul) orașului Tîrgoviște și, cu copii după documentele originale, să adeverească dreptul de proprietate asupra locurilor ce le primiseră danie altădată.

Acest drept l-au dovedit călugării de la mănăstirea Căldărușani, dar precizarea unde se aflau și ce întindere aveau nu s-a putut face, din cauză că ele intraseră de generații întregi (fiind socotite locuri domnești, fără stăpîn) în proprietatea unor localnici. Pe unele locuri se aflau case, iar altele, prin acordare de zestre sau vînzare, se micșoraseră și își schimbaseră de cîteva ori proprietarii.

Adresele⁸ de protest sau de răspuns între mănăstirea Căldărușani și primăria orașului Tîrgoviște s-au purtat cîteva ani, pînă cînd, în cele din urmă, s-a recunoscut și aprobat (și prin intervenția justiției) ca locul pe care se afla pivnița, într-o suprafață cu mult mai mică decît fusese la început, să fie luat în stăpînire și îngădit. Pentru celălalt loc, pe care fusese baia, nu s-a mai putut face nimic; era o problemă prea grea, ca să se mai poată descurca.

Dar nici de locul cu pivnița, de altfel destul de central, în mahalaua Stolnicului, nu s-a ocupat mănăstirea Căldărușani pînă în 1856, cînd egumenul Eftimie l-a dat cu embatic cojocarului Iordan Nicolau,⁹ cu dreptul ca, acela, în schimbul a 45 lei anual, să-l stăpînească atît el cît și urmașii lui și să facă pe el orice construcție va vrea.

Cojocarul Iordan Nicolau și-a făcut case, embaticul a fost plătit regulat și astfel locul a intrat definitiv în proprietatea urmașilor aces-

⁷ Ibidem, IX—10.

⁸ Arh. St. Buc., M-rea Căldărușani, IX—11—27.

⁹ Ibidem, IX—28.

tuia iar mănăstirea Căldărușani n-a mai rămas cu nici un fel de loc în Țirgoviște.

II

UN ȚIRGOVIȘTEAN STUDENT LA VENETIA

Orașul Țirgoviște — capitala de vară — a domnitorului Constantin Brîncoveanu se transformă cu totul în această vreme, căpătînd un aspect superior aceluia din timpul lui Matei Basarab și a urmașilor lui.

Ca ispravnic al scaunului Țirgoviște, primar cum am spune astăzi, domnitorul numește, ca om de încredere al său, pe localnicul Pascale ce nu după multă vreme capătă titlul de vornic și mai apoi mare vornic al orașului.

Pascale era om cu stare materială și mai înainte de a fi în fruntea orașului, fiindcă vedem că în 1682 august 11, cumpără¹⁰ de la Elena, soția logofătului Radu, șase răzoare de vie și o livadă în Țirgoviște, situate între Maria lui Tănase și Andrei Sarmașa, pentru care plătește 20 galbeni aur. Dar după ce intră în funcția amintită și mai primește și sarcina din partea domnitorului de a-i fi intermediar în cumpărarea de prăvălii, locuri, vii etc. în Țirgoviște, numărul cumpărăturilor¹¹ și al proprietăților lui se mărește simțitor, de la an la an, încît, probabil, devine unul din cei mai bogați cetățeni ai orașului.

Sîntem siguri, după scrisul și semnătura lui, după compoziția și cursivitatea lui Andronache, fiul său, că acesta a primit o foarte bună învățătură de la profesorii din jurul domnitorului și a fost poate chiar *spudeu* (student) al Academiei domnești din București, bineînțeles ajungînd să cunoască și limba greacă la perfecție, poate și alte limbi.

Nu știm prin ce funcții și titluri a trecut inițial Andronache, dar, în 1710 îl găsim cu rangul de stolnic și ar fi ajuns și la altele mai mari, bucurîndu-se de bunăvoința și sprijinul voievodului, dacă nu-și schimba rostul vieții pentru care fusese pregătit.

La foarte scurtă vreme, Andronache rămîne singur. Atît mama cît și sora lui se prăpădesc și vor fi înmormîntate, tot în biserica Mitropoliei, alături de Pascale.

În aceste împrejurări, Andronache postelnic începe să se pregătească pentru plecarea sa la Veneția. Probabil necăsătorit, aproximativ în vîrstă de 30—35 ani, caută la început, pe cît îi este posibil, să încaseze, după zapisele ce are, din vechile datorii ce unii și alții aveau

¹⁰ Arh. St. Buc., *M-rea Horezu*, XXVIII—4.

¹¹ Arh. St. Buc., *M-rea Horezu*; 1690 iun. 10 (XXIX—13); 1691 mart. 9 (XXVIII—5); 1691 nov. 1 (XXVII—9); 1692 sept. 21 (XXVII—9); 1696 iul. 1 (XXVII—15) iul. 5 (XXVII—16); dec. 30 (XXVII—20); dec. 31 (XXVIII—13); 1697 apr. 22 (XXIX—21); dec. 29 (XXVIII—20); 1698 mart. 26 (XXVII—21); 1699 oct. 21 (idem, *ms.*: 449, f. 538 v. — 539; *ms.*: 720 f. 525); 1700 mart. 25 (XXVIII—14); 1700 apr. 4 (XXVII—24).

către tatăl său. Apoi vinde o bună parte din averea rămasă de la părinți. Astfel, în 1710 oct. 23, vinde lui Manolache fost mare cupar, casele părintești de pe Ulița Mare, cu pivniți de piatră și prăvălie, curte și grădină, pentru 600 taleri. Act întărit prin frumoașa lui semnătură și prin semnătura mai tuturor boierilor divanului domnesc, ca martori ¹².

Două săptămâni mai târziu (1710 dec. 7), vinde și toate viile ¹³ și livezile ce avea pe dealul Tirgoviștei, cumnatului său Constantin vătaf de aprozi și vărului său Ianache spătarul, pentru suma de 650 taleri.

Cu banii luați din vânzare și cu alți bani ce-i avea în casă, deci cu cel puțin 2 000—3 000 taleri în buzunar, ia drumul străinătății. În dorința lui de a merge să studieze la Veneția — „*poftind ca să umble pentru învățatură*“ — a fost îndemnat poate și de unii din dascălii săi, deoarece acolo se găseau tot felul de școli superioare și un centru important de învățatură religioasă ortodoxă, greacă și armeană, renumit în întreaga Europă de pe atunci.

Cu aprobarea domnitorului, tânărul Andronache, a pornit spre orașul lagunelor, unde credem că se și afla la începutul anului 1711, fără să știm precis ce intenții de viitor avea; vom afla mai târziu acest lucru.

Ce a studiat la Veneția, unde și cum, cu cine a fost în contact, unde a locuit, nu știm nimic. Aflăm numai din unele scrisori trimise personal lui Constantin Brîncoveanu că, după un an și mai bine de stat acolo, în 1712, s-a hotărît să intre în viața călugărească, la una din mănăstirile de la Muntele Athos. Și „după ce a mers într-acele părți ale Veneției, poate fi cunoscînd ale lumii ce sînt toate deșarte și întru nimic, a lăsat de o parte alte socoteli și nevoițe ale învățaturii, și ș-au întemeiat tot gîndul lui spre folosul și mîntuirea sufletului lui, îndemnându-să mai mult, precum să veade, den voia lui Dumnezeu a să îmbrăca în cinul călugăresc. Carele, după ce această cale a spăsenii ce au gîndit și au făcut, scriind că așa au socotit să călătorească spre Sfetagora și acolo să-și închine metania călugării“ ¹⁴.

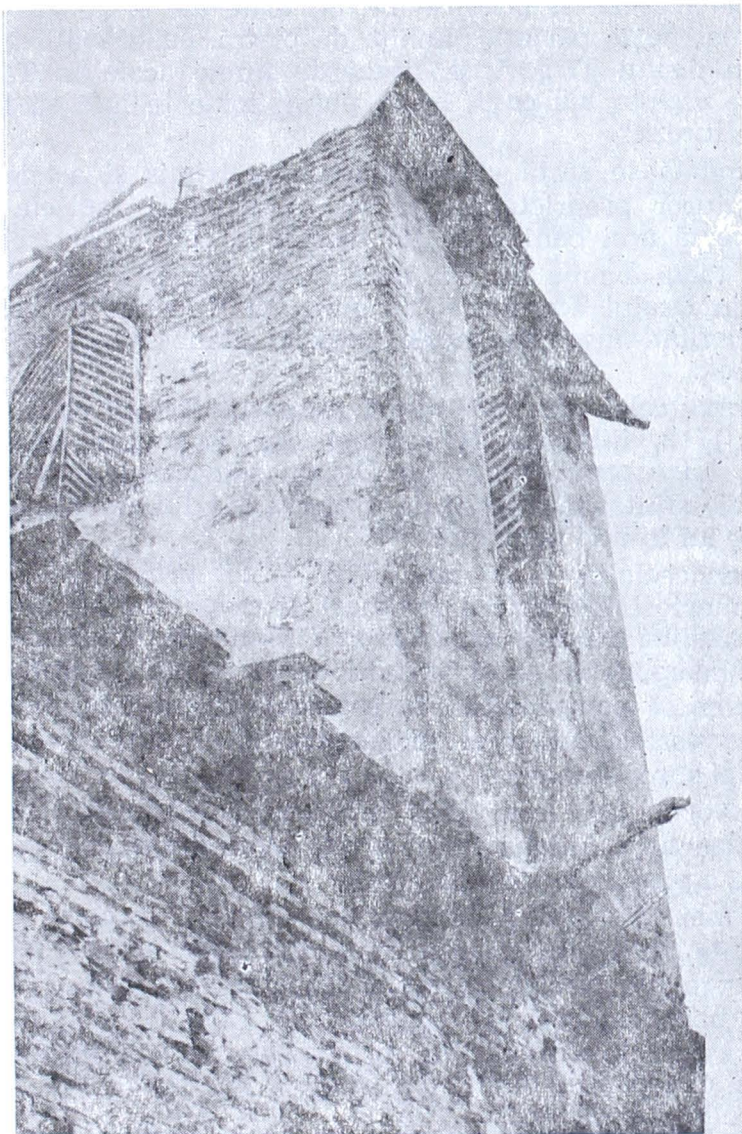
După ce a luat această hotărîre, printr-o scrisoare, Andronache roagă pe domnitor să primească ca danie biserica ¹⁵ ce-o avea în Tirgoviște, peste drum de biserica Stelca, pe care tatăl său, fiind „învechită și stricată“, a renovat-o, „o au înzugrăvit și au înfrumusețat“, făcîndu-i alătura „și pimniță de piatră, cu case pe pimniță“.

¹² Arh. St. Buc., M-rea Horezu, XXIX—24.

¹³ Idem, M-rea Horezu, XXVIII—16.

¹⁴ Arh. St. Buc., M-rea Horezu, XXVIII—18.

¹⁵ Biserica, foarte ruinată, există și astăzi sub numele de Biserica Geartoglu (Ceartoglu, Jartoglu).

Biserica Geartoglu, starea actuală

Domnitorul îi răspunde că, personal, în calitatea ce are, nu poate primi această danie, dar îl sfătuiește s-o închine la Sfântul Mormînt, la Mitropolia Țării Românești, sau la vreo „mănăstire de ale țării, unde va vrea“.

În urma acestui îndemn, Andronache serie lui Constantin Brîncoveanu „cum că această socotală au făcut de închină la mănăstirea

domnii mele Hurezii și biserica lor, cu toate ale ei ce are. Și și al lui ce i-au rămas de la părinți, pimnițe de piatră, cu prăvălii în Tîrgoviște, doaa vii în dealul Tîrgoviștii, livezi de fînețe acolo la Tîrgoviște, țigani și alte dichise ale casii, mult, puțin, toate le lasă să fie în seama mănăstirii Hurezii“.

Totdeodată se arată că Andronache a trimis și actele de cumpărare ale tuturor proprietăților ce are, precum și zapisele datornicilor ca să se scoată acei bani și să fie folosiți la cele ce ar trebui bisericii.

Deci, toată averea lui din țară o lasă mănăstirii Horezu, în afară de o vie din Dealul Tîrgoviștei, în gura văi Viforitei, pe care o închină Mitropoliei, fiind îngropate acolo „oasele tătâne-său și ale mănăstirii și ale surorii-sa“.

În urma celor de mai sus, Constantin Brîncoveanu, la data de 14 aprilie 1712, întărește Mitropoliei din Tîrgoviște stăpînirea peste via situată între proprietățile lui Dobrin săidăcarul și Anghelache șalarul. „Să fie sfintei mitropolii de ajutoriu, iar lui Andronache postelnic și părinților lui în veci pomenire“.¹⁶

În luna cealaltă, la 23 mai 1712, — tot prin hrisov, în care sînt trecuți ca martori toți boierii cei mari ai divanului, — domnitorul dăruiește mănăstirii Horezu toată averea lăsată de Andronache. „Numai — după cum spune el — și părinții de la sfînta mănăstire să aibă a purta grija ca să pomenească napreastan la sfînta liturghie numele lui Andronache postelnicul și al tătâne-său, lui Pescalie vornecul și al mănăstirii și al surorii-sa“.¹⁷

Domnitorul, prin cele două hrisoave, îndeplinise dorința lui Andronache, dar timp îndelungat n-a mai știut nimic de el, fiind numai înștiințat că a plecat din Venetia.

La 1 mai 1712 ajunge la Muntele Athos. Dar chiar de aici, timp de o jumătate de an, nu a putut comunica nimic în țară, fiindcă nu s-a ivit ocazia vreunei plecări de acolo. De abia la 1 nov. 1712, cu prilejul venirii unor călugări la București, el scrie din nou domnitorului, că nu s-a așezat la vreuna din mănăstirile mari și bogate, ci la una mică și mai îndepărtată unde, sub numele de Athanasie, „mă aflu aici la mănăstire la Stavro-Nichita...“¹⁸

¹⁶ Arh. St. Buc., Mitrop. Ț. Românești, L. V. bis-24 ; idem, copie în *ms.* 134. f. 552 v.

¹⁷ Arh. St. Buc., M-rea Horezu, XXVIII—18.

¹⁸ Arh. St. Buc., M-rea Horezu, XXIX-23 ; copie la Acad. R.S.R., CMLXXX-2; N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu țările noastre*, în *Analele A.R.*, tom. XXXVI, mem. secț. ist., p. 496—497 ; Teodor Bodogae, *Ajutoarele românești la mănăstirile din sfîntul munte Athos*, Sibiu, 1941, pp. 265—268. (Mănăstirea Stavro-Nichita a fost construită în 1540 cu bani din Țara Românească și susținută, pînă la jumătatea secolului al XIX-lea, din ajutoarele date de domnitorii români. În decursul timpului a ars de cinci ori, dar tot de atîtea ori a fost refăcută).

În continuare el spune că oricît de modest vrea să trăiască, nu poate „fără de cheltuială“, dînd să se înțeleagă că, din suma cu care a plecat din țară, nu i-a mai rămas nimic. Și, pentru acest motiv, roagă pe Constantin Brîncoveanu voievod ca pentru biserica din Țirgoviște și averea ce-a făcut-o danie m-rii Horezu să i se trimită cite 50 taleri pe an, pînă la sfîrșitul vieții, dacă se poate. „Iar de zic mult, doamne, măcar mai puțin, căt va fi bună socoteala și mila mării tale, numai să aib o ruptoare pã an căt voi trăi, ca să mă lipsesc de grija altui căștig. Și pomana mării tale va fi în veac“.

Mai roagă pe domnitor să puic piatră pe mormîntul tatălui său — Pascale — „ca să fie întru aducere minte mării tale“.

Aceasta este ultima scrisoare, cunoscută, de la fostul postelnic Andronache, călugărul Athanasie acum. Iar în ceea ce privește cele două rugăminți făcute lui Constantin Brîncoveanu, nu știm dacă s-au împlinit, socotim însă că da, fiindcă averea lăsată de Andronache merita o cheltuială care nu era deloc mare.

Dar pare că a fost un făcut, după cum spune poporul. Averea fostului mare vornic al orașului Țirgoviște, adunată de haram, de haram s-a dus. Mîndrele lui case de pe Ulița Mare. mahalaua Sf. Vineri, cu odăi multe, cu baie (lucru extraordinar de rar; singura mențiune de baie, cunoscută în vreo casă particulară), trei pivnițe de piatră și cu „vărzărie“, au ars în focul cel mare care a distrus o bună parte a orașului Țirgoviște.

De altfel, în acest foc au ars și toate casele și prăvăliile de pe Ulița Mare, pe care Constantin Brîncoveanu¹⁹ le făcuse pentru a-i aduce un venit în plus.

Din marea casă a răposatului vornic Pascale rămînînd numai locul pustiu, noul proprietar care le cumpărase, Manolache, ce semnează acum mare agă, se învoiește cu Ioan egumenul mănăstirii Horezu, — care avea drept de protimisis, fiindcă acest loc era vecin cu biserica și locul pe care Andronache postelnic îl lăsase mănăstirii, — și primește pentru el suma de 400 taleri²⁰, adică cu 200 taleri mai puțin, deoarece arseseră casele.

¹⁹ Locul rămas „sterp“ de pe urma focului, în 1714 ian. 7. Constantin Brîncoveanu îl dăruiește mănăstirii Horezu, dînd egumenului Ioan și bani ca să facă din nou prăvălii de piatră acolo „să fie sfintii mănăstiri de ajutor și de întărire și părinților călugări de hrană și de îmbrăcăminte, iar domnii mele și răposaților părinților domnii mele veacinică pomenire“. (Arh. St. Buc., M-rea Horezu, XXVIII—19).

²⁰ Arh. St. Buc., M-rea Horezu, XXIX—25.

in xapin Xpi na sa ac purtinaq x qd in nuzal doane de co sa fi aq
 Patru piara de totaie paterne, to sa doane na sa fia x pax z dize
 and mizanta. in doase te mlaia. E pasia xre mizanta paxat
 E mila sfaiaia - nos a.

Ep[iscopu]
 L

xieia goab mizanta

in Banate ximio
 in Banate co.

Doc. 1712, noiembrie 1 [Muntele Athos] (fila II)